

Tensions en les fronteres feudals al Montsià medieval i la incidència de Tortosa

Maria BONET DONATO
Universitat Rovira i Virgili

I. Preliminars

Entre la documentació medieval de la comanda santjoanista d'Ulldecona i d'altres dominis de la regió de Tortosa, destaca l'abundància de notícies sobre les diferències entre les senyories o els poders regionals per la defensa dels seus interessos econòmics o jurisdiccionals. Això palesa la importància que, per als seus contemporanis, i en especial per als grups de poder, tenia el control de les activitats, sobretot de les econòmiques, dins del seu domini. Aquest quedava definit pels termes, que funcionaven com una veritable frontera feudal, la qual, quan era sobrepassada, transgredida o intersecada, era l'origen de tota mena de tensions. La senyoria exercia el seu poder dins del territori delimitat per l'esmentada frontera, on, com a propietària, gaudia del control econòmic, i també de l'exercici de la justícia derivat de la jurisdicció senyorial.

Cal indicar, però, que el terme "frontera" resulta excessivament modern per aplicar-lo sense cautela a la realitat medieval occidental, com ha succeït amb determinades interpretacions historiogràfiques que l'han usat de forma abusiva. Un bon testimoni de l'esmentada comprensió esbiaixada es troba en la teoria de la frontera aplicada a l'explicació de la "reconquesta" peninsular; o, en termes més actuals, a l'expansió cristiana en general, o de la conquesta de Tortosa en particular. Bona part de la tradició historiogràfica espanyola ha defensat l'existència d'una "frontera" que separava les dos comunitats, cristiana i musulmana, diferents i sovint segregades. La postura més comuna d'aquest corrent interpreta la "reconquesta" com una lluita obligada contra els musulmans invasors, que es manifestava com una superació progressiva de les línies frontereres d'al-Andalus pels cristians. Aquesta visió triomfalista es completa amb

consideracions com les de Sánchez-Albornoz per a qui la frontera estimulà una societat d'homes lliures, i que també és el tòpic inspirador de la definició de la Catalunya Nova com una terra de "llibertats" en contraposició a la Catalunya Vella.

Aquestes explicacions sobre l'avanç cristià peninsular són segurament tributàries del corrent de pensament inaugurat per Jackson Turner (1861-1932), per a qui la història nordamericana s'explicava en funció de l'existència d'una frontera en constant progrés cap a l'oest. Aquesta conquesta va forjar una societat amb mobilitat, que hauria facilitat l'aparició de la democràcia. Com diu Fontana, "la hipòtesi de la frontera era un cant a la democràcia de les prades en contra del conservadorisme de l'est"¹. Fins i tot, els detractors de la versió tradicional de la "reconquesta", aspirants a evitar o destruir aquesta mena de tòpics suggerents però inconsistents, ofereixen una interpretació sobre la feudalització com a causa de la desestructuració total del món andalusí, on la frontera es trobaria entre les dos formacions socials². Cal destacar alguna lectura més contemporànitzadora sobre el fet social fronterer, segons la qual, aquest afectà el desenvolupament de la regió amb una peculiar evolució interna durant la consolidació de la conquesta, com succeí en les terres tortosines³. L'explicació d'E. Manzano sobre el sentit del terme "frontera" ens sembla la més encertada, que sosté que més enllà de la definició de dos unitats territorials diferenciades, "l'espai polític medieval es caracteritza precisament per la seva discontinuïtat... tot ell, en la pràctica és una frontera"⁴.

El poder feudal, sovint definit en clau de monopoli, i l'exercici d'aquest, es van transformar al llarg dels tres segles següents a la conquesta, la qual cosa caracteritzà l'evolució de les tensions relacionades amb la frontera del domini. De manera que l'estudi dels conflictes suscitats entorn de la "frontera feudal" permet distingir diverses etapes paral·leles als canvis de l'exercici del poder. Per tant, el propòsit d'aquestes planes és oferir una panoràmica sobre aquest tipus de tensions o contradiccions entre diverses entitats governatives, i, en conseqüència, analitzar les transformacions del poder feudal entre els segles XII i XV. El tema de les diferències entre dominis, o el de la projecció tortosina al seu territori, han estat objecte d'algunes aportacions concretes, sobretot per part de les publicacions dedicades a estudis locals o regionals⁵. En canvi, entenem que la

1. Fontana, J., *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, p. 187-188.

2. Pastor de Togneri, R., *Del Islam al Cristianismo: en las fronteras de dos formaciones económico-sociales: Toledo, siglos XI-XIII*, Barcelona, 1975, p. 10, 15 i 16.

3. Barrios, A., *Estructuras agrarias y de poder en Castilla: el ejemplo de Avila (1085-1320)*, Salamanca, 1983, p. 127.

4. Manzano, E., *La frontera de Al-Andalus en época de los omeyas*, Madrid, 1991, p. 26 i pel concepte de frontera tot el primer capítol.

5. Els autors dedicats a la història medieval de la regió que més han aportat en aquest sentit són: Bayerri, E., Curto, A., Font i Rius, J.M., Massip, J., Miravall, J., Pagaroles, L., Virgili, A., i qui signa aquestes pàgines. Atès l'estudi i la difusió d'algunes fonts en els esmentats estudis, es procurarà evitar

problemàtica no s'ha abordat globalment com es pretèn aquí, ni tampoc amb el propòsit d'analitzar l'evolució de les relacions, sobretot de les tensions, del poder feudal envers la "frontera" feudal. Per tant, encara que l'estudi es proposa com a història regional, sembla que algunes de les conclusions són extrapolables a altres àmbits i situacions coetànies⁶.

II. De la permeabilitat a la immobilitat de les fronteres feudals

Després de la conquesta de Tortosa, Ramon Berenguer IV definí bàsicament l'organització judicial, legal, i també patrimonial, de la ciutat i del seu àmbit territorial. Precisament, la carta de població de Tortosa del 1149 va ser el document capital per plantejar les primeres normes legals, origen del dret local, i la provisió d'una magistratura judicial per als prohoms de la ciutat. El caràcter innovador del text, emmarcat en un projecte comtal avantguardista, el mostra la seva utilització com a model de les cartes de Lleida, d'Agramunt, i dels privilegis concedits per Jaume I a les Balears⁷. El mateix tarannà avantguardista definia com a territori l'espai vinculat a la ciutat de Tortosa, que escapava a l'específic d'una senyoria feudal, i que es fixava en quatre punts cardinals -insuficients d'altra banda per a una apropiada delimitació del terme-: la roca Folletera, el coll de Balaguer, el mar, i el riu Sénia, per la part meridional. Val a dir, però, que aquest nou concepte ja l'havia introduït Ramon Berenguer III en la donació de la ciutat de Tarragona i d'un ampli territori, termenat també per quatre afrontacions imprecises al bisbe Oleguer.

Les dos concepcions territorials van patir evolucions diferents, i a Tarragona va tenir una major transcendència que a Tortosa, a conseqüència de la manera com es feudalitzà. Així, l'arquebisbe i el seu vassall, Robert Bordet, van lliurar feus arreu del Camp de Tarragona, origen de les diverses entitats feudals, i la seva dependència envers els caps de la senyoria va generar una particular situació de domini de la ciutat en relació amb el Camp o territori.

La mutilació més notable del primer terme tarragoní es produí després de la conquesta de Siurana (1153/1154), en què el comte Ramon Berenguer IV actuà com a repartidor de l'antic àmbit musulmà, de la mateixa manera

la reiteració de referències arxivístiques i bibliogràfiques sobre aquelles situacions ja treballades, llevat d'algun cas on es consideri necessari pel seu tractament més exhaustiu en el nostre anàlisi.

6. Recentment s'ha publicat un important estudi relacionat amb les divisions territorials i amb les percepcions espacials a la Catalunya medieval, el qual és fonamental a l'hora de valorar les relacions entre diverses entitats de poder del territori, Sabaté, F., *El territori de la Catalunya medieval*, Barcelona, 1997.

7. Font Rius, J.M., "El procés de formació dels costums de Tortosa", *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, p. 141-161, i en particular p. 142, Barcelona, 1985.

que ho havia fet a la regió de Tortosa. En aquesta, havia dotat diverses institucions i senyors amb dominis que trencaven la teòrica territorialitat de Tortosa. L'aparent canvi d'orientació no significa que traís o prescindís del projecte de territori, sinó que possiblement aspirava a la coexistència dels dos nivells de definició espacial. Per il·lustrar això, valgui com a exemple la donació comtal de l'Aldea a Bernat de Belloch, segurament el mateix dia de la conquesta de Tortosa, i, per tant, anterior a la definició del territori de la ciutat, on hi estaria⁸. El repartiment del Montsià, i, per tant, la fractura d'una part del teòric territori de Tortosa es produí després. Així, el 1150, Ramon Berenguer IV establí dos senyories: la d'Amposta, en mans de l'Hospital de Sant Joan, i la de la Ràpita, dels benedictins de Sant Cugat; i, el 1153, lliurà Godall a Guillem de Copons. La divisió de la comarca en jurisdiccions senyorials es completà amb la formació de la comanda d'Ulldecona, resultat d'una donació d'Alfons el Cast als santjoanistes.

A pesar de la configuració d'un mapa feudal clar al Montsià, la situació creada per la importància i pel protagonisme d'una ciutat com Tortosa en la seva regió, amb una sèrie de prerrogatives inicials en el territori, posteriorment seccionades, explicaria el manteniment d'alguns drets dins de l'antic àmbit territorial. Tots comportaven activitats productives concretes, complementàries i necessàries per a una economia urbana en expansió, com per exemple el dret d'explotació de salines i de pesca en l'últim tram del riu Ebre, dins de la jurisdicció d'altres dominis com el d'Amposta, a excepció d'algunes llacunes, com les dels cucufatencs de la Ràpita⁹. Ara bé, els hospitalers d'Amposta també podien aprovisionar-se de fusta en els boscos de Tortosa per fer cases i barques, i, per tant, en els termes de Tortosa, fora de la seva jurisdicció.

L'anàlisi de la realitat posterior a la conquesta es complica perquè els tortosins de darreries del XIII i del XIV varen revitalitzar el concepte de territori, per tal d'exercir cert control en la regió limítrof, sobretot jurisdiccional, i més enllà dels drets específics de la seva senyoria¹⁰. Els seus arguments -falsejats o tergiversadors- han confós alguns historiadors que, com Bayerri, han opinat que la definició del terme general havia estat tan imprecisa que provocà molts conflictes¹¹. La inconcreció inicial es va corregir amb la terminació de les unitats senyorials, de vegades en

8. Arxiu Comarcal de les Terres de l'Ebre o AHCTE, Perelló 48, (paper) -trasllat notarial de 1612- El document consta del 31 de desembre de 1147, però la presència del seguici comtal que participà en la conquesta de Tortosa com a confirmants permet pensar que és de 1148.

9. L'explotació econòmica de la ciutat de Tortosa en el Delta ha estat objecte d'anàlisi en el projecte d'exposició: *El Delta de l'Ebre: memòria del temps, espais d'uns homes*, del Museu del Montsià, en el qual col·laborem. Per tant, no redundarem sobre aquestes qüestions referides aquí sumàriament.

10. Aquesta temàtica l'hem desenvolupat en l'article "Les lluites per la jurisdicció al Montsià al segle XIV", a *El temps sota control. Homenatge a F.X. Ricomà Vendrell*, Tarragona, 1997, p. 171-180. De fet, i com indica Sabaté, F., *op. cit.*, p. 169, la projecció de la ciutat en la seva regió estimulà una relació entre ambdues.

11. Bayerri, E., *Historia de Tortosa y de su comarca*, VII, Tortosa, 1957, p. 48.

detriment del territori, encara que el concepte era vigent i durant dècades no ocasionà lluites¹². En *les Costums de Tortosa* es reflecteix la diferent consideració de l'àmbit territorial respecte al domini pròpiament. Així, s'utilitzava la paraula *terme* per a referir-se al territori, mentre que s'aplicà *termes* per al domini jurisdiccional de la ciutat. Les disposicions de caràcter general afectaven el *terme*, i, en canvi, els drets o les obligacions dels ciutadans de Tortosa se cenyien als esmentats *termes*¹³. Per tant, sembla que al segle XIII els mateixos tortosins consideraven com a àmbit jurisdiccional propi el de la ciutat, o els *termes*, i no el del territori.

Des dels primers temps després de la conquesta, l'influx de la ciutat es deixà sentir en el territori, i, per tant, en el Montsià. Ara, però, durant un segle llarg des de l'ocupació cristiana, en què es feudalitzà la comarca, les diverses cèl·lules feudals detentaren el control de la seva jurisdicció sense cap vinculació amb Tortosa. Malgrat aquesta independència, les lleis de la ciutat es van utilitzar en bastants localitats del Montsià, encara que dins de la mateixa senyoria es troben situacions de convivència d'aquestes amb altres textos o usos legals. Des del 1222, Uldecona, centre de la comanda santjoanista, es regí segons les *bonas consuetudines et libertates Dertuse*¹⁴. Tot i que la legislació local era la de *les Costums*, s'havia completat amb altres ordinations, *llibertats i privilegis* atorgats pels dignataris santjoanistes, o, fins i tot, aquests hi imposaren alguna regulació diferent de la prevista en el codi tortosí¹⁵.

En el domini de la Ràpita dels benedictins cucufatencs també se seguiren *les Costums de Tortosa*, com es coneix per a la punta de Benifalima o de

12. Com a exemple de la utilització del concepte de territori, citem una concòrdia entre la mitra de Tortosa i els templers del 1185. En aquesta, s'acordava que els cavallers tenien determinats drets en les rendes eclesiàstiques a excepció de les de la ciutat i del terme de Tortosa, limitat per les afrontacions indicades al 1149 Pagarolas, L., *La comanda del Temple de Tortosa*, Tortosa, 1984, p. 266.

13. Vegeu llibre 1, costums 2, 6, 7, 12, p. 18, 22, 29 i 33 respectivament, com a exemple de l'aplicació del substantiu *terme* com a sinònim de territori, i, per a la definició de *termes*, valgui l'explicació de veïnatge, llibre 1, rúbrica 4, p. 66 i 69, respectivament, Foguet, R., *Llibre de costums escrites de la ciutat de Tortosa*, Barcelona, 1878.

14. Font Rius, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, Madrid-Barcelona, 1969, p. 341, i referit a Font Rius, J., "Las redacciones iniciales de usos i costumbres de Tortosa", *Estudios sobre drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, 1985, p. 163-193, on indica que *les Costums* també s'aplicaven a les Ventalles -Avencales- (1227) i al vilar de Santa Maria (1235). La vigència de *les Costums* de Tortosa a Uldecona es manifesta en notícies posteriors, com per exemple en una carta de franquícia dels molins de l'oli als seus habitants del 1285, en què l'orde els reconeixia aquest dret per estar poblats segons *les Costums*, exigint-los que se cenyissin a elles, Bayerri, E., (ed.), *Llibre de privilegis de la vila d'Uldecona*, Tortosa, 1951, o LPVU, conservat a l'Ajuntament d'Uldecona, p. 33-34. Aquest advertiment no era el primer indicatiu de les possibles divergències, o de l'incompliment de *les Costums* per part dels habitants de la comanda, també hi ha altres manaments dels dignataris santjoanistes exigint-los fidelitat a *les Costums* de Tortosa i llibertats confirmades, LPVU, p. 65-66, (1263).

15. Sobre l'activitat legislativa o reguladora dels santjoanistes, valgui com a exemple una confirmació de *les Costums*, on també es ratificaven altres llibertats i privilegis, LPVU, p. 65, (1305). Un testimoni de les divergències entre aquesta pràctica i el codi tortosí es troba en un acord de 1425 sobre el delme, on es preveia que corresponia a la desena part d'un producte, i no a la quinzena com pretenien els habitants de la comanda segons constava en *les Costums*, LPVU, p. 30-31.

la Ràpita. Des del 1251, els seus habitants estaven subjectes als "fur, llibertats, franquícies i costums" de Tortosa, però, en canvi, devien a la senyoria determinats drets inherents al domini jurisdiccional, com per exemple el dels derivats del monopoli de la justícia¹⁶. També s'aplicaren *les Costums* a Vallmesquida i a Vall Picat, dins de l'àmbit de Godall de la família Centelles¹⁷.

La diversitat d'usos legals dins d'un mateix domini s'observa a la Sénia, que, situada a la comanda d'Ulldecona, subjecta majoritàriament al codi tortosí, estava regida per *les costums* d'Ulldecona¹⁸. A més, posteriorment els poders d'Ulldecona van redactar uns *establiments* per a la Sénia, tot i que des del 1344 s'autoritza el lloctinent del veguer -escollit per l'autoritat de l'Orde de Sant Joan- per a poder jutjar i legislar a la Sénia, perquè *puxen fer e ordenar tots establiments que ordenar volran dins la vila e terme de la Cenia*¹⁹. L'Aldea va ser també testimoni de la convivència de legislacions dins de la mateixa localitat, encara que en aquest cas era per la coexistència de dos comunitats: musulmana i cristiana²⁰. De la mateixa manera, Amposta després de la seva incorporació al domini reial el 1280, va rebre els *Usatges* de Barcelona en lloc de *les Costums*. Altres indicis permeten llançar la hipòtesi segons la qual el rei inicialment volia desmarcar-la de la influència de Tortosa²¹. Aquest fet és produïa durant les dos darreres dècades del XIII, en què la política monàrquica aspirava a convertir el tram final de l'Ebre en un àmbit dependent de la Corona per consideracions estratègiques. L'actitud del rei envers les relacions entre el seu domini d'Amposta i Tortosa evolucionà cap a una postura ambigua en la qüestió del mar i mixt imperi, quan els tortosins es debatien amb el seu representant, l'alcaid d'Amposta, pel seu control durant les primeres dècades del XIV, i posteriorment es mostrà més proper als interessos dels prohoms de la ciutat.

Tanmateix, l'aplicació de la llei durant els dos primers segles correspongué exclusivament a la senyoria, que, com arreu, detentava aquest monopoli. Els hospitalers obtenien benefici econòmic dels litigis, cosa que consta com una de les rendes de la comanda d'Ulldecona, igual que en el cas esmentat de la Punta del monestir benedictí de la Ràpita²².

16. Font Rius, J.M., *Cartas...*, p. 429-431.

17. Font Rius, J.M., *Cartas...*, II, 1983, p. 670 i 671 (1238).

18. Font Rius, J.M., *Cartas...*, p. 366-7, cal considerar que aquests costums es degueren inspirar en els de Tortosa, i possiblement fossin coincidents en molts casos, però amb variacions, si jutgem per la utilització d'una nomenclatura diferent.

19. *LPVU*, p. 45-49.

20. Els musulmans es regien per la *sunna* i eren jutjats pel seu alimí, i, quan el litigi afectava persones de les dos religions, a cadascú per la seva llei.

21. Font Rius, J.M., *Cartas...*, p. 514-515 (1282) Valgui com a exemple de les intencions del monarca la concessió al sotsveguer de Tarragona del dret de repartir heretats -parcel·les agràries- i no al seu representant a Tortosa *ibidem*, p. 505, (1280).

22. Les rendes de la comanda d'Ulldecona a Archivo Histórico Nacional, Órdenes Militares des d'ara AHN, OM, Carpeta *op. cit.*, 686, 18,...*stacamentis et firmamentis...* (1243).

En algunes de les situacions referides s'observa certa permeabilitat de la frontera feudal, cosa que es concretà sobretot en la projecció de Tortosa en qüestions molt determinades dins dels dominis feudals del seu territori. Els senyors van lluitar precisament per immobilitzar els límits d'aquella, que provocà conflictes entre els diversos poders des del segle XII i durant el segle XIII. Precisament, alguns dels episodis protagonitzats pels poders tortosins al Montsià no son més que testimonis de les típiques controvèrsies que hi havia entre els feudals per la defensa dels seus interessos, i no per la definició del seu territori. Les diferències es devien bàsicament a qüestions relacionades amb el patrimoni, i, sobretot, amb els drets econòmics derivats d'aquest, o de les rendes. El primer dels conflictes entre la mitra de Tortosa i els hospitalers, el 1156, sorgí per la lluita pel camp de Sant Joan a Tortosa reclamat per ambdós²³. En realitat, el comte el concedí als pobres de Crist, i no com pretenien els santjoanistes als pobres de l'Hospital de Sant Joan -que eren ells-. La solució ni tan sols mencionava els hospitalers, la qual cosa mostra la inconsistència de les seves exigències.

Els enfrontaments pel control del patrimoni es produïren també entre els templers de Tortosa i els hospitalers de les comandes d'Amposta i Ulldecona, en què els primers afirmaven que hi tenien drets -que cal relacionar amb els acords presos amb R. Berenguer IV pel testament d'Alfons el Batallador-. En les sentències, on se segellaven les controvèrsies, es confirmava als santjoanistes el seu patrimoni davant les exigències del Temple, però, a canvi, es prohibia als primers que poguessin adquirir terres a Tortosa²⁴. En definitiva, es reforçava el principi d'àmbit d'influència territorial dins dels límits del domini.

Els litigis entre el bisbat de Tortosa i les comandes santjoanistes, o el domini de la Ràpita dels benedictins respectivament, són possiblement un dels millors exemples de les lluites originades per la percepció de rendes. El bisbat restaurat pretenia cobrar els delmes i les primícies, corresponents en teoria a la seva jurisdicció eclesiàstica, però les contradiccions amb els poders eclesiàstics feudals van obligar-los a establir pactes. Els acords mostren com els darrers gaudien d'una millor situació per fer valdre aquests drets en el domini, i fins i tot van aconseguir la renúncia del bisbat a una part de les rendes. Val a dir, però, que aquesta situació es va donar de forma molt extensa, fins i tot entre el poder episcopal i determinades senyories laiques.

23. Villanueva, J., *Viaje literario a las iglesias de España*, V, Madrid, 1794, p. 254-255, i Schideler, J., *Els Montcada: una família de nobles catalans a l'Edat Mitjana*, Barcelona, 1987, p. 110 on ressenya els documents.

24. La primera renúncia dels templers al quint del castell d'Amposta es produí el 1153, AHN, còdex 662B, p. 29. Una sentència de l'abat de Poblet del 1200 reiterava la divisió dels drets d'ambdues ordes en els seus respectius dominis, AHN, còdex 662B, p. 31-33. Posteriorment, el 1221 i el 1225 es donaren noves solucions arbitrades, quan encara es mantenien les diferències pel control de les propietats i de les rendes, AHN, OM, C. 686, 12 i 15 respectivament.

Els santjoanistes gaudien d'una situació especial, atès que el pontificat els havia eximit del pagament de delmes des del 1137, encara que els acords entre els bisbats i l'orde per la seva percepció es concretaren en funció de les relacions entre ells i del poder de cadascun²⁵. Les primeres diferències entre el bisbat de Tortosa i els hospitalers provocaren la sentència de 1191²⁶. Notícies posteriors demostren com el repartiment no va ser respectat pels santjoanistes, i fins i tot el Papa sortí en defensa de la mitra. A més, les vergències i tensions es mantingueren en les dècades següents, cosa que altres sentències procuraven silenciar amb acords definitius. L'any 1243 el bisbat de Tortosa va establir pactes sobre els delmes amb Sant Cugat pel seu domini de la Ràpita, i, amb l'Hospital pels de Cervera, Ulldecona, Borriana, Orpesa i altres. En el primer, es preveia que els benedictins cobressin la totalitat del delme de la reserva i dos terceres parts de la resta de terres, i per al bisbe, li'n quedava un terç²⁷. En l'altre acord, es fixava la divisió de tres quarts parts per als hospitalers, i la quarta per a la mitra. No es va respectar aquesta solució, i el 1259 s'imposà als hospitalers que restituïssin i compensessin al bisbat de Tortosa per les retencions efectuades sobre delmes i primícies des de 1243²⁸. Aquests repartiments arbitrats van ser favorables als poders locals eclesiàstics, i possiblement, a conseqüència de la pràctica exercida pels senyors en el control de delmes i primícies del domini, encara que després fessin les respectives aportacions al bisbat. Per tant, la "lògica" de la "frontera" feudal s'imposava, i fins i tot després dels acords de 1243 els hospitalers van continuar apropiant-se de delmes i primícies de la mitra. A més, crida l'atenció que en els documents d'Ulldecona sobre la manera de pagar aquestes rendes no es fes menció de la part del bisbat, llevat d'una visita molt tardana de 1766 on es precisava que un terç dels delmes d'Ulldecona i un quart dels d'Amposta i de les primícies eren del bisbat²⁹. Diverses notícies confirmen que els senyors o hospitalers eren, en realitat, qui controlaven la percepció dels delmes i de les primícies de la comanda, i posteriorment lliuraven al bisbat la seva part en cas de complir els compromisos. En les poques referències al pagament de les esmentades rendes, com les explicitades en les cartes de poblament, els

25. García Guijarro, L., *Cruzada, papado y órdenes militares*, Madrid, 1995, p. 131.

26. Virgili, A., (ed.), *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Barcelona, 1997, p. 563-4.

27. AHN, OM carpeta 585, 101 i també Rius Serra, J. *Cartulario de "San Cugat" del Vallés*, III, Barcelona, 1947, p. 501-2.

28. García Guijarro, L., *Datos para el estudio de la renta feudal maestral de la Orden de Montesa*, València, 1979, p. 59 i 67 respectivament. Altres testimonis posteriors mostren com el bisbat va reclamar els seus drets davant dels santjoanistes, originant nous compromisos entre el bisbat i l'orde, Arxiu de la Corona d'Aragó, o ACA Gran Priorat de Catalunya, armari 23, pergami 129 (1394). Els hospitalers també van protestar per la percepció de delmes de la comanda per part d'uns arrendadors del capítol tortosí, AHN, OM, lligall 8324/4, 9, 1406.

29. National Library of Malta o NLM, 6238, sense pàgines; referint-se al comanador d'Ulldecona indica que *tiene el diezmo de todos los granos y legumbres...que se coge en el termino de la villa de Ulldecona, las dos terceras partes, por ser la tercera del cabildo de la Iglesia Catedral de Tortosa...*

únics beneficiaris mencionats eren els frares santjoanistes³⁰. De la mateixa manera, el 1243, el Castellà d'Amposta exigia als pagesos que deixessin el delme als camps sots pena de càstig corporal o confiscació, cosa que es modificà per una multa el 1383³¹. Per tant, cal pensar que ells s'encarregaven del cobrament de les rendes eclesiàstiques. En les dues darreres notícies, es palesa la resistència pagesa a l'acompliment dels pagaments en qüestió, o potser també abusos o arbitrietats en el cobrament. Aquest fet explica que es produís una definició exhaustiva de les parts a satisfer del total de les diverses collites. Al 1319, i segurament davant de les exigències abusives del comanador d'Ulldecona, els habitants del domini van sol·licitar la intercessió del Castellà d'Amposta - un dels màxims dignataris de l'orde-, qui obligà el comanador a demanar només la meitat dels delmes del bestiar que pasturava fora del domini senyorial³².

Altres vegades es regulava com s'havia de delmar, cosa que mostra l'existència de conflictes entorn a la seva percepció durant un llarguíssim període de temps. Una sentència de 1424 causà un segon arbitri, el 1425, per aclarir algunes de les solucions preses anteriorment, on es manifesta que era per "obviar en aquest abús". En aquestes, s'hi impedia la venda de l'oli abans de ser delmat, cosa que devia ser una de les "picaresques" dels productors per tal d'evitar part de la pressió senyorial³³. Sembla que aquests van guanyar la batalla, perquè, el 1499, en un altre compromís sobre la manera de delmar l'oli, ja s'admetia que es portés a terme després de la venda. A més, el comanador no tenia dret al delme de determinats animals sobre els quals abans el cobrava. Aquests canvis demostren com s'havia produït una progressiva pèrdua del control sobre una de les rendes més emblemàtiques del poder feudal a Ulldecona³⁴. Anys després de la solució de 1425, el 1431, va ser necessària una nova composició sobre el delme entre el Castellà d'Amposta i els dignataris d'Ulldecona, jurat i síndic, per evitar els conflictes haguts en el passat -tal com s'explicitava en la carta-. S'establia el pagament de l'onzena dels cereals, que era un canvi respecte a la dècima cobrada abans, de la vinya i del cabrit, una quinzena d'allis, cebes, cogombres, etc. i una vintena de pesca, entre d'altres³⁵.

L'evolució dels conflictes suscitats per la percepció i pel pagament del delme és molt significativa respecte a la transformació paral·lela del poder feudal. En la primera centúria, la tensió es generà per la defensa del seu

30. Així consta en la carta de la Font de l'Ametlla de 1227 que s'han de satisfer en el castell d'Amposta; o en la de La Sènia de 1232 al batlle del castell d'Ulldecona; o de les Ventalles de 1257 on s'indicava que ho pagarien a Ulldecona, com era costum fer-ho, Font Rius, J.M., *op. cit.*, p. 357, 367-8, i 442-4.

31. *LPVU*, p. 28 i 29 respectivament.

32. *LPVU*, p. 28.

33. *LPVU*, p. 30-31.

34. *LPVU*, p. 113-114.

35. *LPVU*, p. 27-28.

exercici dins de l'àmbit que hem definit com a frontera, i contra un poder forà com seria el bisbat. Després, la progressiva pèrdua de la seva força es descobreix dins del mateix domini: l'exercici del poder coercitiu a través de la violència es canvia per una multa, la manera de delmar es negocia amb els dignataris locals, i fins i tot es redueix la proporció dels cobraments.

III. Interseccions de poders i d'interessos econòmics en els límits dels dominis feudals

Els millors testimonis sobre les relacions entre els dominis feudals a conseqüència de la defensa del seu espai, i, per tant de la "frontera", es troben en la documentació d'Ulldecona, sobretot en el llibre de privilegis, que refereix alguns d'aquests conflictes. Això demostra la importància que tenia per als poders locals, i justifica que el cas d'Ulldecona es tracti aquí gairebé exclusivament.

Al període d'afermament dels drets senyorials, en seguí un altre, durant les dos darreres centúries medievals, marcat per les controvèrsies entre els habitants de la comanda i els dominis veïns, sorgides per l'explotació de determinats recursos econòmics per part dels d'Ulldecona fora de la seva jurisdicció. A pesar de les esmentades situacions, el concepte de frontera feudal, entès com a límit dels drets econòmics dels habitants, i, sobretot, de la senyoria, es mantenia vigorós³⁶. Diversos episodis del segle XIV demostren la vitalitat del terme a pesar que hi operava una major tensió. Cal destacar la participació d'altres poders locals i de determinats habitants en aquests conflictes, cosa que contrasta amb la situació dels dos segles anteriors on els únics protagonistes dels enfrontaments eren els feudals.

El riu Sénia era una de les afrontacions de la comanda d'Ulldecona per la part meridional, la qual compartia amb altres dominis com per exemple amb l'orde del Temple i després de Montesa. L'aprofitament de les seves aigües ocasionà tensions entre els que el tenien com a frontera feudal. Fins i tot, la utilització d'aquestes per part dels habitants d'Ulldecona era el resultat d'una concessió per part de la senyoria, com consta en la carta de poblament.

El 1296, els templers, com a nous senyors de Peníscola, obtingueren un privilegi reial amb llicència per a l'aprofitament de les aigües del Sénia, on es recordava que amb anterioritat els seus homes les usaven per als

36. En aquest context, es comprèn la preocupació manifestada pels poders feudals respecte a la fitació del seu territori. Valgui com a exemple la sol·licitud del 1294 del lloctinent del Castellà d'Amposta al batlle general de València, per tal que posés mollons al camí d'Ulldecona a Cervera -corresponent a un dels termes de la Comanda- AHN, OM, C. 687, 29 i lligall 8324/2-6.

molins³⁷. A pesar d'aquests drets dels de Peníscola, els hospitalers i habitants d'Ulldecona van lluitar amb els seus veïns per l'explotació del riu, i, el 1324, el rei Jaume II reiterava els drets en la possessió i utilització del Sénia al mestre de Montesa i als homes del domini³⁸. Les diferències no es van resoldre, i, el 1332, el bisbe de Tortosa promulgà una sentència per acabar-les, on hi havia una enorme precisió sobre els múltiples usos de les aigües, que sovint eren objecte de monopolis senyorials arrendats a tercers. Es preveia un repartiment equitatiu entre els dos dominis i el consentiment per a què els veïns d'ambdós -de Peníscola, Vinaròs, la Sénia i Ulldecona- poguessin abeurar els seus remats en el darrer tram del riu. En altres disposicions, es defensaven els drets dels molins, fins i tot prioritizant-los a la utilització de les aigües per a regar o per a abeurar, encara que això també hi estava contemplat³⁹.

De la solució cal destacar que s'anteposaven els drets dels monopolis cedits a particulars a altres en benefici de la col·lectivitat. D'altra banda, mostra com la senyoria, a més de la tradicional pugna per la integritat territorial, va defensar determinats espais interns vinculats a interessos econòmics privats derivats d'ella com eren els molins. Per tant, es podria plantejar que la franja fronterera estava fracturada en altres segments menors, que funcionaven gairebé com a subfronteres. Per acabar de complicar la comprensió del paper del riu Sénia, es donava la coincidència que era l'extrem meridional del Principat de Catalunya on començava el regne de València, i, en conseqüència, era també el límit d'altres entitats polítiques majors per sobre dels termes senyorials⁴⁰. De tota manera, el caràcter de frontera política no va generar els conflictes causats com a límit del domini feudal, cosa que confirma el caràcter més viu d'aquest últim.

Les notícies sobre el riu Sénia com a frontera de Catalunya es corresponen o bé a regulacions generals del Principat, o bé a permisos reials concedits per traspasar-lo associats a determinades explotacions econòmiques com la ramadera. Valgui com a exemples d'aquests, els salconduits lliurats pel monarca el 1306 a R. Tascher de Puigcerdà i als homes del regne de Mallorca per tal de pasturar més enllà del Sénia⁴¹. Es tractava d'un tipus de disposició per damunt dels drets senyorials, com ho prova el fet que ho comunicés al veguer de Tortosa.

Entre els habitants d'Ulldecona i el monestir de Benifassà es produí una lluita molt perllongada a causa de l'explotació d'uns emprius per part dels de la comanda hospitalera en el domini veí. Un dels primers signes del conflicte es troba en una protesta feta pel comú i pels jurats d'Ulldecona

37. ACA, registre de cancelleria o RC, 340, 80v i 81r.

38. ACA, RC, 182, 145v i 146v.

39. *LPVU*, p. 14-18. En la sentència també es reconeixien alguns drets locals, com el de poder regar i abeurar en la meitat de l'aigua que anava al mar per part dels homes d'Alcanar.

40. Sabaté, F., *op. cit.*, p. 289.

41. ACA, RC, 203, 201 i 209 recte, respectivament.

per uns acords presos entre ciutadans de Tortosa i el monestir sobre termes, en perjudici de l'aprofitament de determinats emprius per part dels de la comanda. A més, aquests defensaven els seus drets en tots els emprius del territori de Tortosa, perquè estaven poblats a Costums de la ciutat⁴². En aquesta ocasió, la invocació al concepte del territori de Tortosa per defensar prerrogatives fora dels límits senyorials sorgia dels poders locals d'Ulldecona, quan aquest argument va ser utilitzat, sobretot, pels tortosins en les exigències del domini jurisdiccional del Montsià al segle XIV. També, aquesta vegada, l'evolució del conflicte prova la ineficàcia o la vulnerabilitat de l'esmentada definició territorial.

El cúria del rei dictà una sentència per tal de resoldre aquestes diferències, i a jutjar per l'apel·lació de l'abat de Benifassà, segurament va ser favorable als interessos dels homes de la Sénia i d'Ulldecona. A conseqüència d'aquest fet, el 1315 s'inicià un nou procés per aclarir la situació dels termes dels emprius⁴³.

Les solucions no van acabar amb el conflicte i els abusos es succeïren. El 1319, l'abat de Benifassà i els homes de Morella van denunciar al rei l'entrada violenta dels de la Sénia en el seu domini, i sol·licitaren la seva intervenció. Jaume II en una missiva al veguer de Tortosa prohibia als habitants de la comanda d'Ulldecona qualsevol transgressió dels termes veïns, llevat dels emprius de la seva propietat⁴⁴. Setmanes més tard, va encomanar al seu fill, l'infant Jaume, en qualitat de procurador general, que endegués un nou procés per resoldre l'enfrontament pels emprius del domini de Benifassà⁴⁵. Aquest culminà en una sentència arbitral de Jaume II, el 1320, on es reconeixia per als homes d'Ulldecona i de la Sénia el dret d'explotar els emprius de Rafalgarí, Pinar Pla, Vall de Magraner, i Vall de Fargar, sense oposició per part del monestir cistercenc⁴⁶. Les dos localitats de la comanda gaudien d'aquests des de feia trenta-quatre anys. Aquest fet contradiu els hipotètics drets en tots els emprius del territori de Tortosa reclamats pels d'Ulldecona en alguna ocasió -abans referida-, perquè es tractava d'uns llocs molt determinats en un període concret pels quals havien de pagar 3.500 sous a l'abat de Benifassà⁴⁷.

L'incompliment de la sentència dins del domini de Benifassà per part dels homes de la comanda obligà a establir nous acords per evitar les situacions irregulars. Poc després d'aquesta, es fixaven mollons en certes

42. *LPVU*, p. 88-89, (1313).

43. *AHCTE*, Ulldecona II, 11.

44. *ACA*, RC, 167, 42v i 43r.

45. *ACA*, RC, 167, 89v-90r i també RC, 167, 100.

46. *LPVU*, p. 52.

47. Aquesta circumstància permet qüestionar el teòric caràcter comunal de l'explotació dels emprius, atès que el pagament d'una suma devia implicar l'explotació per part de certes persones. De fet, en l'apoca firmada per l'abat de Benifassà el 1321 d'una part de la quantitat total reclamada, reconeixia haver-ho rebut de la universitat d'Ulldecona -que entenem com un òrgan de govern dels petits poders locals- i del seu jurat, Bernat Narbonés, *LPVU*, p. 55. Aquest fet i la intervenció dels representants dels poders locals d'Ulldecona i la Sénia en els litigis per aquestes qüestions confirmen la hipòtesi del control de l'explotació dels esmentats emprius en mans de les elits locals.

vinyes de Benifassà, perquè els d'Ulldecona utilitzaven com empriu una devesa del monestir⁴⁸. També explotaren altres recursos com la fusta en el domini veí⁴⁹. Fins i tot, el rei instà el veguer de Tortosa, perquè reprimís als d'Ulldecona que pasturessin fora dels seus emprius⁵⁰. No obstant això, també defensà els de la comanda, com el 1324 en què reclamà al veguer que es mantinguessin els seus drets de pastura en un lloc del castell de Cervera⁵¹.

L'explotació dels emprius del domini cistercenc per part dels de la comanda va generar més conflictes, que requeriren la intervenció règia. Així, el 1404, el rei Martí I va atendre la denúncia dels d'Ulldecona sobre les dificultats i les multes imposades pels de Benifassà mentre usaven els seus emprius. Malgrat que les queixes eren dels homes de la comanda, el monarca reconeixia el dret a sancionar-los, si en pasturar perjudicaven les collites del domini veí⁵². La jurisdicció del monarca havia començat a funcionar com una instància de poder superior als drets senyorials, però sovint s'ajustava als seus privilegis, i, en conseqüència, defensava la integritat de les fronteres feudals. Valgui com a exemple una missiva del rei Jaume II al veguer de Tortosa el 1321, per a què exigís als habitants del "poble nou" anomenat Torrent de la Galera que no transgredissin els termes de la comanda d'Ulldecona⁵³. També és ressenyable la importància del veguer de Tortosa en diverses intervencions del rei ja comentades, i que es perfila com a peça clau en les execucions de la política monàrquica, encara que sobretot actuà a favor dels interessos de la universitat de la ciutat. En realitat, aquesta figura va ser clau per a la projecció de Tortosa més enllà dels seus termes, i es constituí com una autèntica autoritat regional sota la influència de les oligarquies tortosines⁵⁴.

Entre la comanda d'Ulldecona i la universitat de Tortosa, també es produïren diferències a conseqüència de l'explotació de certs recursos per part dels habitants del domini santjoanista dins dels termes de la ciutat. El veguer i els jurats tortosins aprovaren l'empenyorament de ramats de

48. ACA, RC, 288, 54r i també a *LPVU*, p. 54. En el document es recordava que qualsevol explotació econòmica del terme requeria el consentiment del seu abat.

49. El 1384, els homes de la Comanda i els de Benifassà acordaren la imposició de penes pecuniàries o aflictives als sorpresos, que agafaven fusta en l'esmentat domini, *LPVU*, p. 54.

50. ACA, RC, 288, 54r. El 1324, l'abat de Benifassà havia denunciat al rei que els ramats dels d'Ulldecona pasturaven en un lloc de veda, on feia falta el seu permís.

51. ACA, RC, 184, 27v. En la carta s'indica que les queixes de la universitat d'Ulldecona es devien a que... *a modico citer tempore comendator dicti castri Cervare ac homines ipsius perturbant dictos homines de Uylldecona super possessione pascendi in dicto termino sua bestiarum supradicta*.... En una altra ocasió, el rei Pere va reprendre el justícia de Morella per haver condemnat certs habitants de la Sénia per l'explotació de Mangraner, on tenien drets els de la comanda, ACA, RC, 863, 199v (1338).

52. ACA, RC, 2143, 93 i també a *LPVU*, p. 53.

53. AHN, OM, C.688, 40 i també a *LPVU*, p. 110.

54. Bonet, M., *Les lluites...*, p. 173 i següents.

moltons d'alguns d'Ulldecona perquè es negaven a pagar l'herbatge⁵⁵. El 1374, alguns representants de la universitat de Tortosa van pignorar la mula d'un veí de les Ventalles en entrar amb el seu bestiar al terme de la ciutat sense satisfer l'herbatge. Els poders d'Ulldecona el defensaren, perquè sostenien que tenien els emprius en el terme veí des d'abans que Tortosa pogués percebre aquest impost⁵⁶. Una sentència del rei Martí I de 1407 confirmava que els de la comanda podien pasturar en els termes de Tortosa i d'Amposta sense pagar cap exacció, i obligava els cobradors de tributs que restituïssin els animals empenyorats⁵⁷. Temps després, el 1422, el mateix rei reclamava al batlle de Tortosa que respectés els límits entre la ciutat i Ulldecona en matèria de pastures, la qual cosa mostra la complexitat per trobar una solució arbitrada al problema⁵⁸.

La ciutat de Tortosa, possiblement en créixer la pressió fiscal, requeria als que pasturaven en els seus termes les obligacions corresponents a aquesta activitat, i, en canvi, els homes subjectes a l'orde de Sant Joan exigien el manteniment d'antics privilegis que els eximien del pagament de determinats tributs, com per exemple l'herbatge. Es dona l'aparent paradoxa que de vegades el rei, teòric beneficiari de la fiscalitat, obligà a mantenir els privilegis dels de l'orde de l'Hospital⁵⁹. Malgrat això, els poders tortosins procuraven obtenir els impostos corresponents dels de la comanda, que transitaven i pasturaven els ramats dins dels seus termes. Aquestes intervencions, així com algunes en l'àmbit jurisdiccional, reportaven beneficis econòmics.

Altres conflictes més transcendents, protagonitzats per la ciutat de Tortosa i Ulldecona, es devien a les exigències o intervencions dels tortosins en el domini santjoanista. La lluita pel control del mar i mixt imperi n'és paradigmàtica, i, com ja vam estudiar, comportà la recuperació del monopoli judicial per part dels d'Ulldecona des de 1337, i al llarg de la segona meitat del XIV. A pesar d'això, la problemàtica no es va liquidar, i hi ha proves d'intervencions judicials dels poders tortosins a la comanda també al segle XV⁶⁰. Les contradiccions entre els privilegis d'Ulldecona i el creixement de l'autoritat dels poders locals de Tortosa a la baixa edat mitjana crearen altres conflictes, com, per exemple, davant de les

55. Segons els d'Ulldecona, no havien de satisfer l'herbatge perquè els seus prohoms l'havien arrendat, *LPVU*, p. 36-38, 1328. En canvi, els tortosins al·legaven que els veïns d'Ulldecona i la Sénia no havien contribuït a la compra de la Mola de Brany *LPVU*, p. 40-41.

56. *LPVU*, p. 103-104. Vicenç Sevil, resident a Ulldecona, també es va negar al pagament de l'herbatge reclamat pels de Tortosa, prenent com a base els drets dels d'Ulldecona en uns emprius dins dels termes de la ciutat, *LPVU*, p. 97-102, (1335).

57. ACA, RC, 2279, 26 i també a *LPVU*, p. 87-88 i exigència de compliment de la sentència al seu representant, Pere Gironès, ACA, RC, 2151, 165v (1407).

58. ACA, RC, 3118, 73r.

59. El 1365, el rei Pere el Cerimoniós recordava al batlle de Tortosa que els homes de l'orde eren lliures del pagament de la lleuda, el peatge, portatge, carneratge i altres taxes en els termes de Tortosa, *LPVU*, p. 84-85. Un altre exemple d'aquesta protecció règia és la sentència citada de Martí I.

60. Valgui com a exemple la condemna al sotsveguer de Tortosa per exercir la jurisdicció a Tortosa (*LPVU*, p. 85, 1454).

exigències de prestacions militars dels tortosins als homes de la comanda, que s'hi negaren. Al 1381, els d'Ulldecona atribuïen la seva negativa al privilegi reial que eximia l'orde de fer host, cavalcada o altre servei⁶¹.

En definitiva, la ciutat de Tortosa, en plena expansió, pressionava als habitants dels dominis veïns dins i fora dels seus termes; i alguns com els d'Ulldecona s'atrinxeraven en els seus antics privilegis feudals. En el cas de Tortosa, estava perfectament estipulat qui era ciutadà o veí dels seus termes, i, en conseqüència, qui podia gaudir dels privilegis i costums de la ciutat, dels quals estaven exclosos els veïns⁶². Per tant, les seves reclamacions i ingerències en els dominis propers responien al seu creixement en tots els sentits, i no a antics drets territorials. Com a contrapartida, els homes dependents del poder senyorial van aprofitar la seva condició d'"homes o vassalls de" per fer valdre determinats drets dins i fora de la jurisdicció del seu domini. Aquestes fortes contradiccions desembocaren en situacions d'hostilitat manifesta com en la guerra del XIV, o la *guerra de bandositats* del segle XV, no conegudes fins el moment, en la confrontació entre dos dominis feudals veïns⁶³.

IV. La lenta desfeta de les fronteres feudals

De les situacions abans referides es pot deduir que en aparença la integritat del domini va vèncer davant de les pressions d'interessos veïns o del creixement de determinats poders com els de Tortosa, i, fins i tot, en determinats casos, de les prerrogatives derivades de l'autoritat del rei. En realitat, un examen minuciós de la problemàtica en la comanda santjoanista d'Ulldecona baixmedieval permet observar com l'espina dorsal del poder senyorial, que es basava en el control dels monopolis i de la frontera, havia començat a trontollar.

En el terreny dels beneficis econòmics, l'orde va abandonar el control directe de les diverses explotacions en cedir-les a arrendadors. A més, algunes com la ramaderia s'expandien cap a terres veïnes, o fins i tot, al segle XV, els poders locals negociaven amb l'autoritat santjoanista la manera de delmar⁶⁴.

61. LPVU, p. 95-97.

62. En un dels conflictes per l'empenyorament de ramats, els síndics de Tortosa pormenoritzaren quines eren les situacions per ésser veí o ciutadà de Tortosa i dels termes, a fi de demostrar que un que vivia a Ulldecona no ho era LPVU, p. 100.

63. El 1420, el rei perdonava alguns habitants d'Ulldecona que havien participat en la lluita contra els tortosins, ACA, RC, 2591, 120 i 121r.

64. El pastoreig en dominis veïns devia perseguir, entre d'altres, una situació avantatjosa en el pagament de rendes i tributs. Com ja s'ha dit, des del 1319 els ramats que pasturaven fora de la comanda només pagaven la meitat del delme al comanador, però, a més, hem vist com defugien altres obligacions econòmiques, com ara la d'herbatge o de cameratge, sots el pretext que no eren d'allí.

En tot cas, la pèrdua més significativa de poder de l'Hospital en benefici de les oligarquies locals es troba en l'àmbit jurisdiccional. En aquest terreny, la comanda va aconseguir superar les pressions per part de Tortosa, però la senyoria va patir diverses pèrdues en l'antic monopoli judicial. Hi ha constància de l'existència d'un veguer a Ulldecona, teòricament dependent del poder santjoanista, encara que representant dels prohoms de la vila i amb una actuació gairebé independent⁶⁵. Els poders locals d'Ulldecona, el veguer i els paers, consten ja al 1344 com l'autoritat judicial a la Sénia amb jurisdicció civil i criminal. D'altra banda, els de la Sénia lluitaren per sostreure's de la dependència dels prohoms de la capital de la comanda, i tan sols van obtenir un lloctinent del veguer d'Ulldecona a la Sénia, fidel a ell, així com drets en la jurisdicció civil⁶⁶. Es descobreix com el control total de la jurisdicció ja no estava en mans dels hospitalers, i a més diverses localitats manifestaren la seva resistència envers aquesta, com es produí a Godall al segle XIV, o respecte als poders d'Ulldecona per part de la Sénia.

Un altre dels mecanismes de control per part de l'orde era la dependència dels habitants envers al domini, i les dificultats, o gairebé la impossibilitat, per alliberar-se'n, quan ho intentaven alguns que marxaven a altres llocs, com per exemple a Tortosa. Al segle XIV, se'ls obligava a tornar, i, en algun cas, a jurar fidelitat al comanador; però, des del 1444, la reina Maria, en qualitat de lloctinent general del rei Alfons, el Magnànim, concedí un privilegi on es permetia abandonar la comanda als habitants sense satisfer cap compensació⁶⁷. Fins i tot, el 1495, en un acord sobre l'elecció del veguer d'Ulldecona, es consentia que aquest fos forà a la comanda⁶⁸.

De fet, ja s'ha vist com des del XIV són els prohoms, jurats, paers i veguer d'Ulldecona, qui defensaven els interessos dels homes de la comanda en els casos de litigi amb els dominis veïns, tot i que a vegades també hi participava algun representant dels santjoanistes. A darreries de l'edat mitjana, els òrgans de govern local eren qui governaven de fet el domini santjoanista del Montsià, fins a l'extrem que durant la guerra civil catalana

65. Sobre la vinculació a la vila, hi ha un privilegi reial del 1408 *LPVU*, p. 84, però ja des del 1349 disposava d'una cúria dependent d'ella, per donació de la mateixa orde *LPVU*, p. 14. Hi ha algun exemple, que la senyoria santjoanista va revocar alguna decisió judicial presa pel veguer i pels prohoms contrària als seus interessos, com ara una de relacionada amb els del mes de 1425 *LPVU*, p. 30. Les divergències per l'elecció del veguer van acabar en un litigi entre el comanador i la vila d'Ulldecona el 1495, i en la sentència es reiterava la dependència del càrrec a l'orde *LPVU*, p. 124-127. Encara que la solució reconegué els drets dels santjoanistes, no es pot obviar la força dels poders locals en aquest nomenament.

66. *LPVU*, p. 45 i comentat també per Sabaté, F., *op. cit.*, p. 245. En produir-se la divisió en dos comandes, d'Ulldecona i de la Sénia, els primers van protestar pels perjudicis que patien en els emprius i en la jurisdicció, cosa que demostra que amb anterioritat gaudien d'avantatges pel fet de ser capital de la comanda *LPVU*, p. 50-51, (1462).

67. *LPVU*, p. 36.

68. *LPVU*, p. 124-125.

van substituir l'orde en les funcions militars⁶⁹. Després de la guerra, i per castigar el comportament antireialista d'Uldecona, el rei la concedí a l'orde de Montesa per uns anys i fins al 1477, en què retornà als hospitalers. Per tant, l'orde de Sant Joan va perdre el domini gairebé total dins de la comanda, si més no en les condicions en què el tenia inicialment, fins a l'extrem que a vegades ni exercia directament la jurisdicció, ni tampoc la defensava militarment -un altre dels antics monopolis del poder feudal-. El procés culminà amb l'ocupació per part de Montesa per manament del rei, la qual cosa demostra com el poder monàrquic podia fins i tot canviar el domini directe, encara que circumstancialment.

En definitiva, la desfeta de la frontera feudal es produí de forma gradual durant un procés de llarga durada que abastava la baixa edat mitjana, però encara és més exacte afirmar que s'havia donat una pèrdua de control dels monopolis derivats de la concepció fronterera de la senyoria, en benefici d'altres poders locals i forans. De tota manera, i com ja s'ha vist, els habitants de la comanda reivindicaven com a propis els antics privilegis de l'orde enquadrats en la frontera feudal, que el rei els ratificava, o fins i tot reclamava rendes pertanyents al comanador o a l'orde⁷⁰. Així, tot i que el sentit inicial de la frontera feudal havia variat enormement, els diversos poders reals o efectius acceptaven i defensaven la seva continuïtat com a fórmula per mantenir els seus privilegis o l'equilibri entre ells. Fins i tot, la ciutat de Tortosa, amb altres aspiracions territorials, va lluitar pels drets inherents als seus termes.

V. Cloenda

Des de la conquesta es va perfilar una entitat espacial, coneguda com a territori de Tortosa, que en l'àmbit del Montsià es fraccionà per la formació de diverses senyories. Aquesta nova unitat de l'espai explica, en part, la projecció de la ciutat en matèria legislativa i econòmica sobre els dominis veïns esmentats, encara que aquests van afermar el control dins dels termes de la frontera feudal durant els segles XII i XIII. Després, el concepte de territori va ser revitalitzat, sobretot per part de Tortosa, en les seves pretensions jurisdiccionals a la comarca situada fora dels seus termes. Aquestes entraren en contradicció amb la defensa de les fronteres feudals, i, encara que es mantingueren com a peça fonamental de l'espai

69. Per als detalls i per a la demostració d'aquest fet, així com per a altres dades sobre poders locals com el de Godall, vegeu Bonet, M., *La orden del Hospital en la Corona de Aragón. Poder y gobierno en la Castellania de Amposta (ss. XII-XV)*, Madrid, 1994, capítol VIII.

70. El 1468, el rei Joan reivindicà els delmes d'Amposta pertanyents a la comanda d'Uldecona que s'apropià l'alcaid ACA, RC, 3382, 122. En una altra ocasió, va escriure als procuradors de Tortosa per a què paguessin al Mestre de Rodes els censos que li devien ACA, RC, 3382, 26

baixmedieval, van modificar el seu sentit inicial. Els canvis sorgien de les pressions de poders forans, on Tortosa jugà un paper fonamental, i de les transformacions en el govern dels dominis. Van nèixer diverses entitats de poder, que substituïren parcialment el feudal, però la definició de l'espai es mantingué encara, i per molt de temps, fidel als orígens i als principis feudals.